

ФЕРМЕРСЬКІ ГОСПОДАРСТВА ТЕРНОПІЛЬЩИНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

***М.М. Жибак, доктор економічних наук, доцент
Відокремлений підрозділ НУБіП України
«Бережанський агротехнічний інститут»***

Проведено аналіз сучасного стану функціонування та розвитку фермерських господарств у Тернопільській області. Запропоновано шляхи подальшого їх розвитку в регіоні.

Аграрний сектор, підприємницька діяльність, фермерські господарства, сільськогосподарська продукція, державна підтримка.

Постановка проблеми. Протягом двадцятирічного періоду реформ в аграрному секторі економіки України відбулися значні соціально-економічні перетворення, пов'язані зі зміною форм власності та господарювання. У процесі реформування та реорганізації аграрного сектору здійснено ряд заходів, спрямованих на формування земельних відносин ринкового типу, одержали розвиток майнові відносини власності у недержавних сільськогосподарських підприємствах, розширено землекористування особистих господарств населення, активізовано процес формування й подальшого розвитку сектору фермерських господарств. Основою сучасного малого і середнього бізнесу на селі є саме фермерські господарства із приватною власністю на землю та майно. Діяльність аграрного сектору свідчить про необхідність активізації підприємництва. Підтверджено, що ефект від підприємницької діяльності досягається саме у невеликих підприємствах, які, не потребуючи великих витрат, забезпечують високу оборотність капіталу і гарантують прибуток за можливості досягти допустимого ризику[2].

Аналіз основних досліджень і публікацій. Вивченню проблем теоретичного, методичного та практичного аспектів розвитку фермерства в Україні в умовах інтеграції аграрного виробництва присвячені наукові праці І. Белебехи, С. Грекова, В. Горьового, В. Горлачука, В. Галащука, О. Єрмакова, В. Зіновчука, І. Камілової, О. Крисального, П. Макаренка, М. Маліка, В. Месель-Веселяка, Л. Мармуль, Л. Мельника, В. Нечитайла, М. Румянцева, П. Саблука, С. Скрипника, А. Стрюченка, В. Юрчишина, та багатьох інших вчених.

Мета дослідження. На основі комплексного підходу, практичного узагальнення та наукового обґрунтування розкрити закономірності та принципи функціонування, адаптації до ринкових механізмів господарювання, підвищення ефективності та перспективного розвитку фермерських господарств на регіональному рівні, вдосконалення їхньої спеціалізації та матеріально-технічного забезпечення.

Виклад основного матеріалу. В нинішніх умовах до керівників сільськогосподарських підприємств висувують жорсткіші вимоги щодо здатності розробляти й реалізовувати стратегічні рішення з активізації співпраці з іншими суб'єктами аграрного підприємництва. Однак не всі сільськогосподарські виробники здатні адаптуватися до нових умов і самостійно здійснювати середньо- і довгострокове планування господарської діяльності. Цей факт набуває особливого змісту, зважаючи на значення фермерських господарств у сфері сільськогосподарського виробництва і вплив їх як на характер функціонування аграрного сектору, так і на перспективи соціально-економічного розвитку сільських територій. В умовах інтеграції в аграрній сфері найбільші ринково-адаптаційні можливості, як доводить практика, має сектор приватних господарств населення, який забезпечує позитивні результати виробництва продукції незважаючи на економічну кризу. У цих умовах передусім заслуговують на увагу фермерські господарства як одна з найбільш пристосованих до ринку форм господарювання, що з року в рік збільшує обсяги землекористування та валового виробництва [3]. Поряд із великими товаровиробниками – агрохолдингами вони повинні стати їх доповненням, що дасть змогу повніше розкрити потенційні можливості аграрного виробництва на сучасному етапі.

Формування та функціонування фермерських господарств зумовлено і тим, що значна частина працездатного сільського населення надає перевагу саме цій формі господарювання і виявляє бажання в них працювати. В Україні фермерами стають, як правило, досвідчені, висококваліфіковані, майстерні люди, які достеменно знають свою справу – агрономи, економісти, механізатори, бригадири. Вони добре ознайомлені з технологією та організацією всієї номенклатури сільськогосподарського виробництва. Проте в умовах ринкових відносин цих знань і досвіду для фермера, самостійного виробника недостатньо. Потрібно оволодіти методами, стилем, рисами незалежного підприємця, наполегливо пізнавати закони ринку, знати свої права, орієнтуватись у законах державної підтримки фермерства[1]. Саме прийняття Закону України «Про селянське (фермерське) господарство» (1991р.) сприяло позитивному розвитку цієї форми господарювання.

На сільських територіях західного регіону і Тернопільської області зокрема в перспективі найбільш прогресивним вбачається розвиток великих форм господарювання, які забезпечують суспільно необхідний рівень продуктивності праці. Проте з огляду на інституційні перетворення, що відбулися в Україні, перспективним у досліджуваному регіоні є розвиток малого підприємництва в аграрній сфері і зокрема такої його складової, як фермерські господарства. Станом на кінець 2011 р. в області налічувалось 766 фермерських господарств, з яких 574, або 74,9%, були економічно активними. Найбільше фермерів господарює в Борщівському (77 господарств) та Тернопільському (74) районах, найменше – у Монастириському (5) [7].

Динаміку розвитку фермерських господарств наведено в таблиці 1. Розвиток сільськогосподарського сектору економіки значною мірою визначається природним потенціалом територій і, насамперед, земельними ресурсами. Загальна площа сільськогосподарських угідь у користуванні фермерських господарств Тернопільщини збільшилася проти 2005р. в 1,8 раза і на кінець 2011р. становила 73,2 тис. га, з яких 98,2% припадає на орні землі. Середні розміри землі в одному господарстві зросли з 61 га сільськогосподарських угідь у 2005р. до 96 га у 2011р. (ріллі відповідно з 60 га до 94 га)[7].

1. Кількість фермерських господарств у Тернопільській області та площа їх сільськогосподарських угідь

(на кінець року)

Показник	1995	2000	2005	2008	2009	2010	2011 ¹
Кількість фермерських господарств, од.	753	696	656	736	767	773	766
Площа сільськогосподарських угідь, тис.га	11,5	22,9	40,2	69,5	69,1	68,8	73,2
у т. ч. ріллі, тис.га	11,2	22,3	39,5	68,2	67,3	67,0	71,9

Джерело: дані Головного управління статистики у Тернопільській області.

Для вирішення проблеми успішного функціонування економіки регіональних АПК та фермерських господарств зокрема, як їх складової, необхідно забезпечити ефективне формування і використання трудового потенціалу, насамперед, в аграрному секторі. Формування трудового потенціалу залежить від демографічної ситуації, тобто від чисельності населення по регіонах на певний період. Демографічна ситуація залежить від заселеності регіонів. Регулювання зайнятості сільського населення в регіоні має спрямовуватись на забезпечення її високого рівня та створення умов для повноцінної цілорічної праці та зростання добробуту.

За результатами дослідження чисельність працюючих у фермерських господарствах нестабільна як на рівні держави, так і в Тернопільській області (табл.2).

2. Чисельність працівників у фермерських господарствах області

(осіб)

Показник	2005	2008	2009	2010	2011
Чисельність працівників – усього	3420	2579	1983	1687	1743
з них жінок	1339	725	481	371	383
Частка жінок у загальній чисельності працівників, %	39,2	28,1	24,3	22,0	22,0
Чисельність працівників у розрахунку на 100 га сільгоспугідь	9	4	3	2	2

Джерело: дані Головного управління статистики у Тернопільській області.

Реформування аграрних підприємств і зменшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції зумовили різке скорочення чисельності в них працівників. Низький рівень відтворення сільського населення, як основи формування трудового потенціалу аграрної сфери, призводить

до зменшення кількості працівників на сільськогосподарських підприємствах. Упродовж останніх семи років (2005–2011) середньорічна чисельність працівників Тернопільщини, зайнятих у фермерських господарствах виробництвом продукції рослинництва і тваринництва, різко скоротилася. В основному зменшення сталося за рахунок жінок, які виконували у фермерських господарствах переважно ручні роботи[7].

В умовах розвитку науково-технічного прогресу зменшення кількості працівників аграрної сфери – об'єктивна потреба. Однак воно не супроводжується підвищенням рівня механізації сільськогосподарського виробництва, що викликає занепокоєння. Отже, в ситуації, щосклалася, матеріальне стимулювання залишається одним з основних чинників формування позитивного ставлення до праці в сільському господарстві [4]. Вагоме значення для формування трудового потенціалу має розвиток соціальної інфраструктури. За ступенем впливу на формування й розвиток міських і сільських населених пунктів, як і міської та сільської території в цілому, соціальне середовище відіграє надзвичайно важливу роль. Від соціальних умов залежать розвиток та ефективність сільськогосподарського виробництва і відродження села взагалі. Проте нині більшість сільських поселень не в змозі надати селянам необхідний асортимент соціальних послуг. Через відсутність значної кількості об'єктів соціальної сфери на селі переважна частина сільських жителів змушена одержувати їх за межами місця постійного проживання.

У 2011р. фермерські господарства області виробили валової продукції на суму 404,0 млнгрн (у постійних цінах 2010р.), проти 2010 р. вона збільшилась на 119,0 млнгрн, або на 41,8% (табл.3). При цьому частка валової продукції фермерських підприємств у загальному обсязі її виробництва всіма категоріями господарств збільшилась від 4,9% у 2010 р. до 5,5% у 2011 р.[7].

3. Виробництво валової продукції сільського господарства фермерськими господарствами Тернопільської області

(у постійних цінах 2010р., млн грн)

Показник	1995	2000	2005	2008	2009	2010	2011
Валова продукція – всього	44,5	45,5	130,4	293,2	167,0	285,0	404,0
у т. ч. продукція: рослинництва	38,2	44,2	127,1	286,6	160,7	275,1	387,3
тваринництва	6,3	1,3	3,3	6,6	6,3	9,9	16,7

Джерело: дані Головного управління статистики у Тернопільській області.

Як видно з даних табл.3 у сільськогосподарській діяльності фермерів Тернопільщини переважає землеробство. На продукцію рослинництва в 2011р. припадало 95,9% валової продукції, виробленої фермерами. В основному фермери області вирощують зернові та технічні культури. Частка виробництва фермерськими господарствами зернових культур у 2011р. становила 8,7% від їх загальних обсягів по області, зокрема, фермери зібрали 17,8% гречки, 10,1% пшениці, 7,4% ячменю, 7,2% кукурудзи на зерно. Досить вагомим був внесок фермерських господарств у виробництво цукрових буряків (фабричних), частка яких у загальному обсязі

області в 2011р. становила 11,2%. Урожайність зернових культур у фермерських господарствах у 2011р. була на 7,0 ц га нижче, ніж у сільськогосподарських підприємствах загалом; цукрових буряків – на 43,1 ц га вища. Значно меншого розвитку набуло тваринництво, яким займається незначна кількість фермерських господарств. На кінець 2011р. у цих господарствах налічувалось 0,5 тис. голів великої рогатої худоби та 7,3 тис. голів свиней. Фермери області виробили 994 т м'яса (в забійній вазі) та 332 т молока. Від реалізації сільськогосподарської продукції в 2011р. вони одержали 103,6 млн грн прибутку, а рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності становив 22,8%[7].

Однією із найважливіших проблем розвитку фермерських господарств є його технічне забезпечення. Фермер вирішує скільки потрібно мати тракторів і яких марок; чи доцільно купувати комбайн і вантажний автомобіль; скільки потрібно мати інших сільськогосподарських машин, механізмів та обладнання; що ефективніше – купувати нову техніку чи ту, яка була в експлуатації. При недостатньому технічному забезпеченні фермерських господарств сільськогосподарські роботи виконуються несвоєчасно, тому зменшується обсяг виробництва продукції, а отже, і величина прибутку (доходу). Станом на кінець 2011р. у фермерських підприємствах області налічувалося 547 тракторів (на 63 од. більше, ніж у 2010р.), 165 зернозбиральних (на 17 од. більше) та 31 бурякозбиральних комбайни (на 3 од. менше). За рік у фермерських господарствах збільшилася кількість сівалок на 26 од., а жаток валкових залишилась на рівні 2010р. Якщо порівнювати з 2005 р., то по всіх позиціях спостерігається відчутне кількісне зменшення сільськогосподарської техніки[7].

Сьогодні фермер знаходиться в таких умовах, що він не тільки не може належно облаштуватися, побудувати під'їзні шляхи, підвести електромережу, воду, а й реалізувати вирощену продукцію. Він сам і виробляє, і заготовляє, і постачає, і продає, отже має менше можливостей ефективно розвиватись. У світовій практиці фермер – це виробник, а його обслуговуванням реалізацією продукції займаються інші особи на кооперативних засадах. Отже, маючи тільки землю, фермерські господарства не можуть швидко сформуватися, необхідні й інші умови, які б були надійти підґрунтям в їх становленні. Це вирішення питань, пов'язаних із відсутністю належного ринку сільськогосподарської техніки і матеріалів; нестачею коштів, що зумовлено відсутністю цінового паритету на сільськогосподарську і промислову продукцію; наданням кредитів під високі відсоткові ставки та на короткі строки, що гальмує процес нагромадження обігового капіталу тощо. Важливим фактором, який стримує розвиток фермерства як у досліджуваному регіоні, так і в цілому по країні є відсутність механізму реалізації сільськогосподарської сировини, який би забезпечував селянам можливість самостійного виходу безпосередньо на кінцевого споживача, уникаючи посередників. Проблема фермерських господарств у даному аспекті полягає в практичній неможливості на відміну від приватних фірм або кооперативних організацій утримувати власні торгівельні точки.

Виправити ситуацію може активізація діяльності регіональних оптових ринків, а також формування на базі фермерських господарств системи обслуговуючих кооперативів, які, зокрема, надаватимуть збутові послуги[3]. Однак в останньому випадку невирішеною залишається проблема підготовки відповідних фахівців, що мають забезпечити об'єднання фермерів у кооперативні структури, а також надання консультаційних послуг представникам фермерського сектору. Важливу роль у вирішенні цього питання мають відігравати регіональні навчально-наукові заклади, співробітники яких, постійно співпрацюючи із представниками аграрного підприємництва, забезпечать адаптацію до вимог моделі постіндустріального інформаційного суспільства.

На сучасному етапі важливого значення набуває проблема активізації інноваційно-інвестиційної діяльності фермерських господарств, спрямованої на відновлення матеріально-ресурсного потенціалу, підвищення ефективності агропромислового виробництва. Адже в умовах глобалізації та інформатизації конкурентоспроможність залежить від використання в процесі виробництва досягнень науки. Недосконалість організаційно-економічної системи агропромислового виробництва зумовлена непристосованістю та слабкою адаптивністю сільськогосподарських товаровиробників до інноваційних процесів в аграрній сфері, відсутністю комплексної системи впровадження управлінських рішень та нововведень у виробничі процеси, низьким рівнем кваліфікації персоналу. Таким чином, головною проблемою є відповідність системи організації виробництва й рівня менеджменту завданням інноваційного розвитку, що характерно і для фермерів досліджуваного регіону.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На Тернопільщині успішно функціонують такі потужні аграрні формування як агрохолдинги «Мрія», «Лендком», «Агропродсервіс», які мають у своєму користуванні від 100 до 300 тис. га земельних угідь, однак підтверджують своє право на існування і фермерські господарства, про що свідчить динаміка їх розвитку [7]. Їх слід розглядати не як альтернативу великим виробництвам, а як об'єктивно необхідне доповнення, що дасть змогу повніше розкрити і використати потенціал сільського господарства. Із цих позицій функціонування фермерських господарств створює передумови для підвищення ефективності аграрної економіки, розширюючи межі пошуку раціональних форм і методів використання природних і економічних ресурсів аграрного виробництва.

Необхідність подальшого ефективного розвитку фермерських господарств пов'язана з тим, що вони забезпечують поповнення обсягу й асортименту сільськогосподарської продукції; раціональне використання матеріальних і трудових ресурсів; економію капіталовкладень у сільське господарство; підвищення ефективності та продуктивності використання землі; скорочення втрат сільськогосподарської продукції; поповнення місцевого бюджету тощо. Подальший розвиток фермерства в регіоні повинен розв'язати і соціальні питання сільських територій, зокрема у вирішенні проблем зайнятості сільського населення, оскільки фермери мають право

вільного найму працівників, а також вільно розпоряджатися виробленою продукцією та одержаним доходом, зокрема в частині розподілу між найманими працівниками. У перспективі фермери повинні організувати кооперативи з виробництва, зберігання, перероблення або реалізації сільськогосподарської продукції. І найважливіше розвиток фермерських господарств потребує державної підтримки, яка через економічну кризу національного господарства надається неналежним чином. Разом із тим виділені фінансові ресурси на державну підтримку не відповідають законодавчо визначеним обсягам і потребі фермерів.

Згідно з проведеними дослідженнями інвестиції фермерських господарств доцільно концентрувати на таких напрямках:

- оновлення технічного парку й придбання новітнього обладнання;
- впровадження інноваційних технологій виробництва сільськогосподарської продукції;
- спрямування частини інвестицій на розвиток технологічної та виробничої інфраструктури, насамперед у будівництво об'єктів для приймання, доробки та зберігання сільськогосподарської продукції, сімейних молочних та інших ферм а також розвиток добровільних об'єднань фермерських господарств;
- придбання комп'ютерної техніки і долучення господарств до глобальних телекомунікаційних інформаційних й обчислювальних ресурсів;
- спрямування частини інвестицій на участь у виставках, ярмарках, аукціонах, конференціях, семінарах й інших представницьких заходах;
- реалізація інвестиційних проектів з розвитку інфраструктури сільських територій і виробництва несільськогосподарських видів продукції та зеленого туризму.

Необхідно активізувати співпрацю між представниками аграрного підприємництва та науковою спільнотою, в ході якої фермери матимуть змогу ефективніше адаптуватися до стандартів сучасної економічної моделі.

Список літератури

1. Закон України “Про селянське (фермерське) господарство” //Відомості Верховної Ради України. – 1993.– № 32.
2. Закон України “Про підприємництво” //Відомості Верховної Ради – 1991. – № 14.
3. Прокопишак К.В. Розвиток фермерських господарств / К.В. Прокопишак: навч. посіб. – Львів, 2000. – 57 с.
4. Белебега І. Критерії діяльності фермерських господарств / І. Белебега // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Економіка. – Тернопіль, 2006. – Вип. 20. – С. 215– 217.
5. Горьовий В.П. Фермерство України: теорія, методологія, практика: моногр. / В.П.Горьовий. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 540 с.
6. Кропивко М. Фермерські реалії / М. Кропивко// «Агробізнес сьогодні» № 22 (245) листопад 2012.
7. Сільське господарство Тернопільської області за 2011 рік. Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Тернопільській області: стат. зб. за редакцією Т. М. Грищук. – Тернопіль, 2012. – 215 с.

Проанализировано современное состояние функционирования и развития фермерских хозяйств в Тернопольской области. Предложены пути дальнейшего их развития в регионе.

Аграрный сектор, предпринимательская деятельность, фермерские хозяйства, сельскохозяйственная продукция, государственная поддержка.

The analysis of the functioning and development of farm enterprises in the Ternopil region was held. Article suggests further ways of farm enterprises development in the region according.

Agricultural sector, enterprise activity, agricultural enterprises, agricultural production, state support.